

Atviros durys

<https://doi.org/10.51554/Coll.21.46.08>

Liepojos universiteto (Latvija) profesorę Zandą Gūtmanę kalbina literatūrinio internetinio latvių žurnalo *punctum* vyriausiasis redaktorius Artis Ostups

Kol telkiamės tik į savo skausmą, esame paaštrinto atsiminimo stadijoje. Kai apsidairome aplinkui, jau atveriamo savo suvokimo duris ir esame pasirengę išeiti anapus savo nuostatų ir pažinti kitus.

Zanda Gūtmane

Latvijos universiteto Literatūros, folkloro ir meno instituto leidykloje 2019 m. pasirodė vienas reikšmingiausių pastarųjų metų Latvijos literatūros mokslo tyrimų – Liepojos universiteto asocijuotos profesorės Zandos Gūtmanės monografija *Totalitarizma traumų izpausmes Baltijas prozā* (Totalitarizmo traumų išraiškos Baltijos šalių prozoje). Tyrimas organiškai įsiterpia į šiuolaikines humanitarinių ir socialinių mokslų diskusijas dėl tarpusavyje glaudžiai susijusių atminties, traumos, kultūros ir naratyvo klausimų, taip pat siūlo ilgai lauktą Baltijos valstybių literatūrų palyginimą, kuris tiksliai išryškina bendrumus ir skirtumus. Gūtmanės knygoje literatūra aptarta rakursais, kuriuos vienija literatūros, ne tik kaip estetišio, bet ir kaip į istoriją giliai panardinto objekto, traktuotė. Recenzijoje žurnalui *Letonica* literatūrologė Maija Burima teigia: „Tyrimo pavadinimas įvardija tematikos centrinę ašį, kurią sudaro sinergija tarp prozos naratyvų, postkolonijinės kritikos prieigos, istorijos (totalitarizmo) studijų, socialiniams mokslams aktualios atminties ir identiteto problematikos ir, galiausiai, psichoanalitinės prieigos, kuri instrumentalizuoja traumą kaip pagrindinį autorės požiūrio tašką.“ Dėl teorinių aspektų įvairovės ir istorinės perspektyvos ši knyga gali būti patraukli ne tik literatūros tyrėjams, bet ir žymiai didesniai skaitytojų ratui.

Artis Ostups: Kas tave paskatino imtis temos apie totalitarizmo traumų išraiškas Baltijos šalių prozoje?

Zanda Gūtmanė: Viskas prasidėjo nuo Baltijos šalių literatūros tyrimų. Latvijos universiteto Literatūros, folkloro ir meno instituto mokslininkas, profesorius

Benediktas Kalnačas pasiūlė gilintis į Baltijos šalių literatūrą. Pradedant dirbti mokslininkų grupei buvo sunku įsivaizduoti tokio darbo apimtis, manėme, kad rezultatas galėtų būti vienas mokslo leidinys. Bet, turint galvoje, kad faktiškai nebuvo nuo ko atsispirti, viskas įgavo daug didesnę mastą. Kalbant konkrečiai apie Baltijos regiono prozą – mes tuomet labai menkai išmanėme lietuvių ir estų literatūros istoriją. Atsitiktinė kaimyninių tautų literatūros istorijos medžiaga buvo publikuota anglų ar vokiečių kalbomis. Latvijoje šios knygos buvo gana didelė retenybė. Tačiau skirtingai nei latviai, mūsų kaimynai rūpinosi, kad jų literatūros istorijos būtų prieinamos tarptautinei auditorijai. Tokios medžiagos studijos buvo pirmas žingsnis. Toliau – bandymas suvokti svarbiausias visų trijų Baltijos šalių raštijos paraleles naudojantis tradicine literatūros istorijos prieiga. Pirmiausia mėginau susidaryti tam tikrą karkasą, pamažu gana akivaizdūs tapo tipologiniai panašumai. Kiekvienas panašumas ar skirtumas skatino galvoti, kas už jo slypi. Visų pirma, istoriniai procesai. Taigi teko užsiimti ir pagilinta istorinių klausimų analize, kuri pareikalavo daugybės laiko. Jaučiau poreikį įsigilinti ir į postkolonializmo kritikos metodologiją, nes ji padeda gerai išvelgti bendrumus ir skirtumus, be to, ne tik baltiškame, bet ir platesniame – Rytų Europos – kontekste. Kalbant apie kitas metodologines paieškas, pamažu atkreipiau dėmesį į bendrumą, kuris XX a. literatūroje pasireiškia stipriausiai, – įvairias traumas. Taip susidūriau su būtinybe studijuoti traumos teorijas. Tokiu būdu žingsnelis po žingsnelio ir stūmiausi į priekį.

Reikia pasakyti, kad, ilgą laiką skaitant ir mąstant apie dramatiškiausios partitios literatūrinės reprezentacijas, man pačiai vis norėdavosi sustoti. Niekaip negalėjau rašyti. O galiausiai įsivažiavau.

A. O.: Kodėl sustoti?

Z. G.: Todėl, kad nelengva keletą metų gyventi tokių tragiškų patirčių apsuptyje. Bet akivaizdu, kad tai buvo neišvengiama.

A. O.: Tavo plataus užmojo tyrimas užpildo iš karto dvi spragas. Pirmoji – po Gunčio Berelio knygos *Neēd šo ābolu. Tas ir mākslas darbs* (Nevalgyk šio obuolio. Tai yra meno kūrinys) mums stigo apibendrinamojo akademinio tyrimo, kuris apžvelgtų latvių prozos procesus. Antroji – lyginamasis žvilgsnis į Baltijos šalių literatūras. Kaip tu pati pozicionuoji savo darbą? Ar tau buvo svarbu užpildyti šias spragas?

Z. G.: Manau, kad pradėdama dirbti aš sąmoningai nesvarsčiau apie šias dvi puses, du laukus. Pirmiausia tuo metu atrodė svarbu išvelgti tarpusavio ryšius Baltijos šalių literatūrų istorijoje. Viena vertus, būgštavau, ar tai nebus utopinis sumanymas, ir pati žiūrėjau į jį ganėtinai skeptiškai, nes XXI a. rašyti apibendrinamąją apžvalgą yra labai rizikinga, mes gyvename epochoje, kuri aiškiai priešinasi sumuojamų išvadų ir bendro vaizdo kūrimui. Kažin ar apskritai šiais laikais dar kas nors tiki, kad tokią įmanoma parašyti, nes supranta, kaip bendrą vaizdą lemia faktų atranka, tiriamoji prieiga, subjektyvi žiūra. Prieš keliolika metų, kai pradėjau dirbti, dar turėjau iliuzijų, kad toks tyrimas įmanomas, bet paskui tas tikėjimas išblėso. Gali būti, kad dėl to kuriam laikui darbas ir buvo sustojęs.

Kita vertus, ilgainiui aš pati, kaip tyrėja ir dėstytoja, pajutau, kad vis dėlto man trūksta tokio plataus ir apibendrinamojo darbo. Tada teko sugalvoti, kaip tokį parašyti. Pajutau, kad gal galima bandyti tariamai objektyvų apžvalginio pobūdžio tyrimą jungti su sąmoningai subjektyviomis, bet gilesnėmis išvalgomis, savotiškais literatūros kūrinių interpretacijos urveliais ar duobelėmis. Pajutau, kad nuo bendrybių galiu sau leisti pereiti prie labai konkrečių dalykų, kurie mane visada domino.

Atsakant į antrąją klausimo dalį – apie lyginamąjį žvilgsnį į Baltijos šalių literatūras – iš pat pradžių tai ir buvo akivaizdžiausia būtinybė, bet tikrai neketinau šioje Baltijos literatūros apžvalgoje taip giliai užkabinti nacizmo ir stalinizmo. Ši būtinybė išryškėjo bedirbant. Kaip tik tai padėjo grįžti prie tyrimo po kelerių metų pertraukos. Iš pradžių nustebino panašumai ir klausimas, kodėl mes taip mažai žvelgiam šiuo lyginamuoju rakursu. O tada apėmė įkarštis, įsitikinimas, kad noriu tuo užsiimti ir kad mane tai iš tikrųjų domina. Taip ir pavyko abi linijas suvesti į vieną. Vis dėlto ilgokai manęs neapleido jausmas, kad į tyrimą sudėjau du darbus. Bet jau kurį laiką esu tikra, kad jie vienas be kito nefunkcionuoja.

A. O.: Jau šiek tiek prisilietei prie metodo, paminėdama postkolonializmą. Tai Latvijoje palyginti nauja prieiga, ir mane intriguoja, kad į literatūrą tu žvelgi kaip į socialinį reiškinių, kaip į istorijos veidrodį. Kodėl pasirinkai būtent šią teoriją? Ar ji išplaukia iš domėjimosi trauminėmis patirtimis?

Z. G.: Ir iš to, bet į šį klausimą galiu atsakyti trumpai ir visai paprastai. Man visada svarbiausia, kiek kultūros ir meno reiškiniai susiję su tikrove. Ši nuostata, kad menas yra puikus gyvenimo komentaras, turbūt galutinai įsitvirtino kalbant su

studentais – kai tik mes prabylame apie literatūrą, kaip apie gyvenimo galimybę, pasidaro įdomu ir priartėjame prie esmės. Net jei tekstas sąmoningai atitrauktas nuo realybės, jis rašytas žmonėms ir kažką pasako apie mus. Todėl ir pertrūkio metu, kurį minėjau, ieškojau teorinių prieigų, kurios padėtų priartinti literatūrą prie socialinio gyvenimo ir istorijos. Taip atradau naujojo istorizmo prieigą, kuri literatūroje ieško socialinės energijos apraiškų. Aš pati ilgainiui pajutau, kad kiekvienas geras literatūros kūrinys, kad ir visiškai unikalus, kartu atskleidžia kažką tokio, ką Stephenas Greenblattas vadina „socialine neišvengiamybe“. Tą įsisąmoninau kasdien diskutuodama apie literatūrą su studentais, todėl ir tyrime norėjau parodyti, kad būna etapų, per kuriuos būtinai pasirodo tam tikri literatūros kūriniai. Sekant ta pačia logika, būna ir tokių etapų, per kuriuos tam tikrų kūrinių tikrai nėra ir negali būti.

A. O.: Man atrodo, šis aspektas labai atskiria tavo tyrimą, tarkime, nuo minėto Berelio žvilgsnio, kuriam literatūrinis tekstas yra veikiau savipakankamas, formaliai supainiotas žaidimas.

Z. G.: Manau, labai gerai, jei greta egzistuoja skirtingos prieigos. Pats tavo klausimas pasako esmę – yra dvi pagrindinės mokslinės prieigos: tekstocentrinė ir kontekstinė. Mano darbe kontekstas yra maksimaliai platus, esu pasirengusi dėl to sulaukti priekaištų. Nors, kaip sakiau, grynajai poetikos analizei stengiausi skirti nemažai vietos jau minėtose pagilिनimo dalyse.

A. O.: Ar ir prozos kūrinio struktūrą bei stilių bandai aiškinti kaip socialinį reiškinį?

Z. G.: Tiesiogine prasme to turbūt neišeina aiškinti kaip socialinio reiškinio. Bet jeigu, pvz., trauminė patirtis reprezentuota meniškai silpnai ir neišraiškingai, kūrinys laikomas liudijimu, jokie didelio rezonanso visuomenėje nesukelia ir savojo laiko nepergyvena. Formos aspektai ar struktūra yra būdas, kaip sėkmingiau išreikšti tai, kas svarbu konkrečiam laikui, ir tai, kas antlaikiška. Du ryškūs pavyzdžiai: lietuvių autoriaus Balio Sruogos *Dievų miškas* – juodojo humoro ir net cinizmo prisodrintas kūrinys apie jo patirtį ir įžvalgas nacių koncentracijos stovykloje, kuris formos ir stiliaus požiūriu pokario laikams buvo labai novatoriškas, ir XXI a. išlieka ypatingas. Kitas – Aleksandro Solženicyno *Viena Ivano Denisovičiaus diena* – užslėptai modernistinis pasakojimas, kuris ne tik turiniu,

bet ir formos atžvilgiu iš esmės skiriasi nuo socrealizmo literatūros. Savo stiliumi ir forma šie kūriniai savo meto literatūroje yra išimtys, bet jie atskleidžia socialinį reiškinį kaip siekį išsiveržti iš savojo laiko tradicijos, yra socialinius pokyčius pranašaujantys ženklai.

A. O.: Dar grįžtant prie metodo – kaip tavo tyrime sužaidžia sąvokos „trauminė atmintis“; „istorija“? To klausiu, nes, tarkime, jeigu pažvelgtume į istoriografijos supratimą prieš 60–70 metų, ji išvalyta nuo atminties ir traumos problemų, nes jos susijusios tik su subjektyvia patirtimi, o jeigu žiūrime arčiau šių dienų, šios sąvokos migruoja iš disciplinos į discipliną. Kartais ir istorikai kalba apie atmintį, o literatūrologai kalba apie istoriją. Kaip šios sąvokos tavęs nepaklaidina?

Z. G.: Iš pradžių neketinau taip gilintis į kitas sritis, tačiau nepavyko to išvengti. Imantis bet kurios sąvokos, man norėjosi suprasti, ką ji apima. Norėjosi perprasti koncepto raidą nuo pradžių pradžios iki šių dienų. Be abejo, tai irgi utopinis užmojis, bet aš bandžiau, kaip mokėjau. Mano darbe gana daug įvairių sąvokų aiškinimų, tačiau stengiausi atsirinkti tas, kurios atrodė tikslingiausios tyrimui, kurias pati supratau ir sugebėjau pakankamai paprastai apibrėžti. Pastebėjau, kad kai kurias šių sąvokų mes vartojame nederamai, remdamiesi subjektyvia interpretacija – be teorinio pagrindimo. Man buvo svarbu apčiuopti maksimaliai adekvačią esmę. Suprantu, kad užsiimdami tarpdisciplininiais tyrimais patenkame į kitos mokslo srities lauką ir rizikuojame tapti diletantiški, paviršutiniški. Tačiau dirbant su kontekstine prieiga be kitų mokslų išsiversti nepavyksta, todėl tenka pagal galimybes įsigilinti.

A. O.: Pasiguosti galbūt galėtume tuo, kad ir kiti šiuolaikiniai mokslininkai šias sąvokas sėkmingai hibridina, – pavyzdžiui, Aleida Assmann, kurios knyga *Naujas apmaudas dėl memorialinės kultūros. Įsikišimas* latvių kalba pasirodė 2018 m.

Z. G.: Tai šiuolaikinė prieiga. Assmann tyrimai man buvo paskata praplėsti tradicinių literatūros tyrimų ribas – integruojančiu žvilgsniu pažiūrėti į literatūros, istorijos ir socialinio gyvenimo procesus.

A. O.: Dar man atrodo vertinga, kad tu lygini nacizmo ir stalinizmo literatūrinės reprezentacijas. Galima sakyti, kad tai mūsų, rytų europiečių, specifinė užduotis.

Vakarų Europoje esama daugybės tyrimų, kalbančių apie nacistų nusikaltimus kaip paradigminę Europos trauminę patirtį. Kokių įdomių ar svarbių atradimų padarei lygindama šias reprezentacijas?

Z. G.: Pradėjau asmeniniu intuityviu keliu. Pirmiausia, kaip minėjau, labai nustebau, kokia panaši šių skirtingų režimų palikta patirtis ir jos literatūrinė raiška. Labiau įsigilinus į traumines manifestacijas, akivaizdu, kad tironas keičiasi, o metodai išlieka. Išryškėja archetipinės galios struktūros, kurios veikia visais laikais, nepriklausomai nuo to, koks režimas. Dar anksčiau kalbant su proseneliais, o tyrimo metu skaitant karo metų kartos liudininkų atsiminimus ir literatūrinės reprezentacijas, atsiskleidė į šiuos įvykius įsukto žmogaus pojūčiai. Pvz., Andros Manfredės „Žeminės vaikuose“ (*Zemnicas bērni*) yra toks dialogas: „Na, tai kas ten buvo – rusai ar vokiečiai?“ – „Kas dabar juos supaisys. [...] Iš pradžių buvo rusai, tada vokiečiai, paskui vėl rusai. Ar ne tas pats?“ Štai ir žmonių pojūtis, kad režimai buvo panašūs.

A. O.: Jis irgi mums šį tą sako.

Z. G.: Būtent. Kad iš tiesų tos patirtys ne tokios ir skirtingos. Šis suvokimas atėjo pirmiausia. Rašydama monografiją turėjau galimybę keletą kartų pagyventi Lietuvoje, padirbėti bibliotekose, tiesiogiai geriau pažinti Lietuvos kultūrą. Netrukus pastebėjau, kad Lietuvos kultūroje prasidėjo tam tikri nauji procesai.

A. O.: Kokie procesai?

Z. G.: Apibendrinimo procesai, istorijos įvykių peržvalga ieškant paralelių. Gyvendama Latvijoje aš tuo metu dar to nejutau. Atkreipiau dėmesį, kad nacizmo nusikaltimai, kurie Vakarų kultūroje labai ilgą laiką buvo pristatomi kaip unikalūs, Baltijos respublikose po nepriklausomybės atgavimo sąlygiškai pradingo iš kultūros lauko, užleisdami vietą stalinizmo nusikaltimų reprezentacijoms, bet šių traumų atskyrimas niekam neišėjo į naudą. Prasidėjo tokios tarsi varžytuvės dėl kančių masto. Lietuvių literatūra mano tyrime todėl ir užima tokią svarbią vietą, nes tik jos padedama aš suvokiau šią naują tariamai priešingų reiškinių pažinimo ir sugretinimo tendenciją. Supratau, kad atminties dialogo paieškos yra ateities užduotis mums, kaip visuomenei.

Šiuo atžvilgiu kaip teorinis atsakas pravertė Michaelio Rothbergo teorija, kurią man pasiūlė Benediktas Kalnačas. Ji teigia, kad į jokią istorijos segmentą netikslinga žvelgti kaip į unikalų, kad būtinas kontekstinis matymas. Aišku, svarbios buvo ir Assmann atminties kultūros teorijos. Taigi intuityviu lygmeniu pats gyvenimas pasufleruoja tai, ką vėliau pagrindžia teoriniai tyrimai. O atminties dialogo paieškos, kaip sakai, yra Rytų Europos uždavinys.

A. O.: Vienas lygmuo būtų stalinizmo ir nacizmo nusikaltimų reprezentacijų gretinimas, o antras – detalesnė analizė, žvelgiant, kaip latviai, lietuviai ir estai priartėja prie šių temų. Tu akcentavai, kad esama daug panašumų, o kas skiriasi? Ar skirtingais laikotarpiais ir į traumą atsigręžiama pasitelkiant skirtingą stilistiką?

Z. G.: Panašus socialinis-politinis, istorinis fonas nulemia tipologiškai artimus literatūrinius reiškinius, kuriuos būtų galima pavadinti socialinės energijos apraiškomis. Savo ruožtu teminiai ir stilistiniai skirtumai priklauso ir nuo individualaus menininko požiūrio, ir nuo šio panašaus socialinio-politinio fono skirtingų niuansų. Vienas iš pavyzdžių, kurį monografijoje miniu tik epizodiškai, yra tautinio romantizmo laikotarpis, kurį latviai, lietuviai ir estai išgyveno labai panašiai. O literatūrinės raiškos skirtumai atsiranda iš to, kad Lietuvoje buvo įvestas spaudos draudimas. Greta latvių ir estų poezijos patoso ir viltingumo lietuvių raštijoje pastebime labai pesimistinių tonų. Dėl lenkų literatūros įtakos atsiranda klasikinio romantizmo požymių. Kažkas panašaus atsitinka ir politinio atlydžio laikais. Tarybų Latvijos valdžiai buvo būdinga rusofilija ir pataikavimas, tai atsispindi ir literatūroje – mes neįstengėme visapusiškai pasinaudoti atlydžio pasiekimais. Kalbant apie šiuolaikinę situaciją, man susidaro įspūdis, kad latviai yra konservatyvesni, nuosaikesni, vengia nesusipratimų, jau nekalbant apie skandalus. Lietuvių literatūroje skandalų yra daug, ten verda aistros.

A. O.: Ar į tavo akiratį patenka diskusijos dėl lietuvių dalyvavimo holokauste?

Z. G.: Taip, į mano akiratį patenka literatūros kūriniai apie lietuvių dalyvavimą holokauste, apie lietuvių partizanų įsitraukimą žudant žydus ir kitų mitų dekonstrukcijos. Mitokūros procesas lietuvių literatūroje jau išgyventas, lietuviai yra skyrę daug dėmesio „miško brolių“ arba „žaliųjų“ temai, šie mitiniai herojai

savo ruožtu jau irgi yra demitologizuoti. O mes dar nevisiškai iki to priėjome. Antras dalykas, aiškiai išryškėjantis estų literatūroje jau 10-ame XX a. dešimtmetyje, yra estų ir rusų santykiai. Latvių literatūra tik pastaraisiais metais siūlo šios temos sprendimo būdų – Andros Manfeldės romanas „Viršininkų žmonos“ (*Virsnieku sievas*), neseniai – Laurio Gundaro, Dacės Rukšānės romanai, paskiri apsakymai. Iki šiol literatūroje šitie santykiai žvalgomi nenoriai. Todėl man ir knieti sakyti, kad daugeliu atžvilgių esame nuosaikesni, labiau apgalvojame, ar saugu, įvertiname galimas pasekmes.

A. O.: Kartą su estų studentais esame diskutavę apie 10-ojo dešimtmečio literatūrą Estijoje ir Latvijoje. Išryškėjo skirtumas – Latvijoje esame įpratę galvoti, kad paskutinio amžiaus dešimtmečio latvių proza yra postmodernus, formalus žaidimas, nekonvencinis ribų peržengimas, nutolimas nuo socialistinio realizmo, visa tai turbūt irgi galima laikyti traumine reakcija. O Estijoje šie procesai vyksta paraleliai – jie turi ir postmodernistinę, ir realistinę, istorinę kryptį. Ar lietuviai artimesni latviams ar estams?

Z. G.: Galiu tik pritarti – estų literatūroje labai anksti prasidėjo buvusios patirties pervertinimo procesas. Viivi Luik vaikystės atsiminimų romanas *Seitsmes rahukevad* (Septintasis taikos pavasaris) parašytas dar 9-o dešimtmečio viduryje. Ji pasirinko gudrią poziciją – vaiko akimis pažvelgti į Stalino laikus. Paskutiniu XX a. dešimtmečiu į praeities tardymus įsitraukia Maimu Berg ir, aišku, Jaanas Krossas, kuris ima iš eilės visus Estijos istorijos laikotarpius ir žingsnis po žingsnio juos išžvalgo. O greta viso to egzistuoja ir postmodernistiškai savipakankami žaidimai. Pats Krossas savo istoriniuose romanuose daug žaidžia. Ir kalbėdami apie lietuvių literatūrą matome įdomią 10-ojo dešimtmečio panoramą. Gimtinė tuo metu susipažįsta su reikšmingiausiu Lietuvos literatūros modernizatoriumi – Antanu Škēma, kuris yra poetinis anarchistas, peržengiantis visus įmanomus tabu, tiesumo ir absurdo meistras. Gali būti, kad būtent tai atlaisvina užspaustas lietuvių rašytojų emocijas ir paskatina proveržį. Ričardo Gavelio kūrinuose stebėtinau daug pykčio, nukreipto kaip tik į istorines traumas. Juose rusena okupacinių metų poveikis. Gavelis pasireiškia stebėtinau novatoriškomis, postmodernistinėmis formomis, bet neatitolina pasakojimo nuo realybės, nesiūlo įlipti į svajonių valtį, o atskleidžia patirtis maksimaliai aštriai. Monografijoje mažai vietos skyriau kitam lietuvių literatūros reiškiniui, kuris man labai patinka, – Jurgio

Kunčino romanui *Tūla*. Jis nėra verstas į latvių kalbą, tikiuosi, kad kas nors tai padarys. Tai savotiškas Venedikto Jerofejevo *Maskva–Petuški* variantas. Santykis su politika ir istorija tarsi ir gerokai nutolęs, tačiau skaitydamas labai akivaizdžiai supranti, kas slypi už šių Užupio gyventojų bohemiško gyvenimo būdo, nostalgijos. Taigi apibendrinant galima sakyti, kad lietuvių ir estų proza praeito amžiaus paskutiniu dešimtmečiu buvo ir žaidimo, ir traumų išrišimo procesas. Mes išsiskiriame nutolusio, postmodernistinio žaidimo dominante.

A. O.: Praktiškai Gundegos Repšės iniciatyvos dėka centrine latvių prozos tendencija tapo dėmesys istorijai. Turiu galvoje ne tik tą žinomą romanų seriją – ir kiti autoriai griebėsi XX a. antrosios pusės trauminių Latvijos istorijos įvykių. Kaip tu žiūri į šią „istorijos bangą“, ar galėtume padaryti kokias nors išvadas, ką iš tikrųjų latvių rašytojai nori mums apie istoriją pasakyti? O gal net įteigti tais atvejais, kai proza prisiima politinę poziciją?

Z. G.: Gali būti, bet tai paaiškės tik po kurio laiko. Sunku dar tebevykstant procesui padaryti kažkokias išvadas. Bet jei vadovausimės teorija, kad literatūros tekstai atspindi socialinę neišvengiamybę, gali būti, kad šia istorinės literatūros banga koncentruota forma įgyvendiname prieš tai ilgai neįgyvendintas užduotis. Tylėjome, tylėjome, ir staiga prapliupome. Kol neišpasakosime, ši tendencija tęsis. Matome, kad Lietuvos ir Estijos literatūrose šie uždaviniai išspręsti jau anksčiau. XX a. istorija yra aktuali ir kaimyninių šalių literatūroms, bet pasireiškia labiau išblaškyta, ne tokia intensyvia forma. Taip galėčiau pakomentuoti.

Kalbant apie tai, ką rašytojai šiomis istorijos interpretacijomis mums nori pasakyti ar įteigti, reikia pripažinti, kad literatūra tikrai veikia mūsų požiūrį. Bet juk mes kritiškai mąstantys žmonės. Perskaitę visada galim pasiieškoti faktų, susipažinti su esamais tyrimais, galvoti ir savo galva. Kas visa šia istorijos aktualizacija literatūroje yra pasiekta – tai atkreiptas dėmesys į įvairius istorijos periodus, suvoktas istorinės patirties įvairiapusiškumas. Sugriauti ir kai kurie mitai ar tiesiog stereotipinės nuostatos. Tikriausiai Ingos Gailės Stiklai (*Stikli*) šiuo atveju yra geriausias pavyzdys¹.

1 Romanas apie eugenikos bandymus Latvijos psichiatrinėje ligoninėje Karlio Ulmanio režimo laikais.

Pastaraisiais metais tyrėjai susirūpinę, kad mums trūksta prozos tekstų apie dabartį. Gali būti, kad šis nerimas pamatuotas, nes kažkokie aktualūs gyvenimo reiškiniai literatūroje taip ir liks pakankamai nepristatyti. Pvz., Lietuvoje yra stulbinamai daug šiuolaikinių emigracijos romanų. Latvijoje yra tik keletas, lyginant su lietuvių literatūra to net negalima vadinti tendencija. Kyla klausimas – kokios to priežastys? Ar visi latvių emigrantai nekūrybingi, o lietuvių emigrantai – kūrybingi ir turintys literatūrinį talentą? Ar taip yra dėl to, kad Lietuva didesnė ir lietuvių emigrantų yra daugiau? Įdomu, kad šiuolaikinėje emigracinėje literatūroje pasakojama ne tik apie juodadarbių gyvenimą ir darbą svetur, bet ir apie ilgalaikes patirtis, įsitvirtinimo galimybes. Taip pat pas mus nėra labai išplėtotą senesnės istorijos tematiką. Kai latvių skaitytojas nori pado-raus Umberto Eco stiliaus istorinio romano, skaito Kristiną Sabaliauskaitę arba Undinę Radzevičiūtę.

A. O.: Man pačiam aktualus klausimas apie istorijos santykius su melancholija. Tai, žinoma, platus ir sudėtingas klausimas. Ir vis dėlto – kokiomis aplinkybėmis melancholija iš patologijos tampa vertybe ir atvirkščiai? Mes prisiliečiame prie kokios nors neišrištos traumos, susisaistome su ja, gyvename su ja, kol įstengiame apie ją prabilti. Tačiau ilgainiui tai gali tapti kenksminga, nes dirbant su trauma melancholija anksčiau ar vėliau turi baigtis ar bent sumažėti. Sakyčiau, melancholiškas žvilgsnis į istoriją būdingesnis Gundegai Repšei – sovietų okupacijos trauma jos kūrinuose persipina su dabartimi ir veikia pasakotojų mintis ir elgesį.

Z. G.: Apskritai visą šią traumą kaip tokią galima suvokti kaip melancholijos požymį. Aš buvau pasirengusi tokiam požiūriui ir susidūriau su juo iškart pasirodžius knygai – sulaukiau komentarų, kad vėl pasirodė knyga apie kančias, traumą, kaip tai senamadiška ir neįdomu. Tai buvo vienas iš pirmųjų mano perskaitytų komentarų. Aš visiškai suprantu – kiekgi galima! Visuomenė pavargusi nuo kančių kultivavimo. Man norėjosi apie tai kalbėti šiek tiek kitaip, pačiai aiškiai įsisąmoninant, kad XXI a. iš šio kultivavimo jau reikėtų ištrūkti. Kaip tik dėl to daug kalbėjau apie vadinamosios antros ar trečios kartos sampratą ir tas socialinės energijos išraiškas, kurias šios jaunesnės kartos gali pasiūlyti literatūrai. Vėlesnių kartų tekstuose trauminės situacijos jau išskyta kitaip. Jos jau turi kitą tikslą – ne išreikti, sukelti siaubą, bet pažvelgti iš kito žiūros taško, pamatyti

kažkā naujo, interpretuoti, įvertinti įvykius iš distancijos – kas su mumis įvyko, ką mes su tuo darysime? Galbūt jaunesnių kartų kūrinuose atsiskleidžia apvalanti, atnaujinanti melancholijos prigimtis?

A. O.: Būna toks etapas, kai mes paaštrintai kažką stengiamės atsiminti, kad po to galėtume užmiršti.

Z. G.: Taip, tikrai. Jeigu pasineriame į melancholiją, ten ir liekame, niekur toliau nepajudėdami. Šiame kontekste svarbus Assmann pastebėjimas – atsiminimas yra tam tikro raidos etapo būtinybė, ypač jei prieš tai vyravo tylą. Jis būtinas visuomenės, nacijos konsolidacijai, kad padėtų jai suvokti tolimesnį kelią. Ta prasme tai tikslinga ir naudinga.

A. O.: Tai galima sakyti, kad latvių literatūra šiuo metu yra paaštrinto atsiminimo stadijoje.

Z. G.: Kol telkiamės tik į savo skausmą, esame paaštrinto atsiminimo stadijoje. Kai apsidairome aplink, jau atveriamė savo suvokimo duris ir esame pasirengę išeiti anapus savo nuostatų ir pažinti kitus. Manau, kad jau esame įžengę į tokį etapą, kai nuo etnocentristinės pozicijos judame tolyn, mąstydami ir apie kitų patirtis. Manau, stovime tarp tų atvirų durų.

Gali būti, kad šis laikas didelę visuomenės dalį paskatins dar labiau atsiverti kito kančioms, taip pat ir istorinei patirčiai. Gali būti, kad likusi visuomenės dalis norės dar labiau susitelkti į save. Tokia poliarizacija šiuo metu atrodo labiausiai tikėtina.

Ir, galiausiai, dar vienas spėjimas – gal kaip tik šis metas labiau priartins literatūrą prie dabarties išgyvenimų, o gal kaip tik atsitiks priešingai – norėsime dar labiau pasislėpti nuo šiuolaikinės patirties.

Parengta pagal „Atvėrtās durvīs“, punctummagazine.lv, prieiga internetu: <https://www.punctummagazine.lv/2020/12/07/atvertas-durvis/> [žiūrėta 2020 12 07]

Iš latvių kalbos vertė Laura Laurušaitė